

SOCIALNOGOSPODARSKI OKVIR TEKSTILNIH STAVK V MARIBORSKIH TOVARNAH V TRIDESETIH LETIH 20. STOLETJA

V Mariboru do konca prve svetovne vojne ni bilo tekstilne industrije. Od začetka dvajsetih let 20. stoletja pa sta se Maribor in Kranj začela razvijati v najpomembnejša tekstilna centra v Sloveniji. Ob koncu prve svetovne vojne zgrajena hidroelektrarna Fala je zagotavljala nastajajočim mariborskim tekstilnim podjetjem dovolj električne energije. Maribor je imel, enako kot Kranj, ugodno prometno lego. Mestno, predvsem pa okoliško prebivalstvo je predstavljalo pomemben vir delovne sile za tekstilne tovarne.

V Mariboru so prva tekstilna podjetja nastajala nekoliko prej kot v Kranju. Tekstilna industrija je bila s številom svojih obratov in množico zaposlenih delavcev najštevilčnejša v Sloveniji. Med letoma 1922 in 1941 je v Mariboru začelo delovati enajst večjih tekstilnih tovarn, v Kranju pa osem. V Sloveniji je največ novih tekstilnih podjetij, sedemnajst, začelo obratovati med letoma 1923 in 1930. Do leta 1923 je nastalo devet tekstilnih podjetij, prav toliko jih je bilo ustanovljenih med letoma 1930 in 1936. Po letu 1936 ni bil ustanovljen v Sloveniji noben večji tekstilni obrat.¹

Prva tekstilna tovarna v Mariboru Doctor in drug je nastala leta 1922. Istega leta sta začeli delati Mariborska industrija svile in Mariborska tekstilna tvornica. Med letoma 1922 in 1929 je v Mariboru obratovalo že šest tekstilnih tovarn, med njimi tudi dve od treh največjih – Doctor in drug s 1600 zaposlenimi delavci leta 1936 ter Josip Hutter² in drug z več kot 1500

¹ France Kresal: Tekstilna industrija v Sloveniji 1918-1941. Ljubljana 1976 (dalje France Kresal: Tekstilna industrija), str. 97.

² Josip Hutter se je rodil 8. marca 1889 v Dolnji Brigi pri Kočevju. Bil je kočevski Nemeč. V Ljubljani je bil zaposlen kot trgovec, sčasoma pa je dobil in zavrnil ponudbo za solasništvo trgovine, kjer je bil zaposlen. Po prihodu v Maribor je začel kot trgovec s komisijisko trgovino na veliko, ki je bila last avstrijskega podjetja Wanzl Hoffelner. Sredi dvajsetih let 20.

zaposlenimi. V obdobju 1930–1936 je začelo obratovati devet tekstilnih tovarn. Med njimi je imela 1932. ustanovljena tekstilna tovarna Marko Rosner leta 1939 zaposlenih 1000 delavcev.

Med obema vojnama je bilo v mariborski tekstilni industriji zaposlenih nad 7000 delavcev, v največjih tekstilnih podjetjih pa so pognali proizvodnjo že v prvem desetletju razvoja tekstilne industrije v mestu. Po letu 1930 so mariborska tekstilna podjetja svojo proizvodnjo še močno razširila.³

Ugotovitev, da je bila tekstilna industrija najpomembnejša industrijska panoga slovenskega gospodarstva med svetovnjima vojnama, še toliko bolj velja za razmerje med industrijskimi panogami v Mariboru. Po vrednosti osnovnega kapitala in po številu zaposlenih delavcev je bila tekstilna industrija tudi v Mariboru na prvem mestu. Za tako hitro rast tekstilne industrije je bilo odločilno dejstvo, da je bilo treba v primerjavi z drugimi panogami za odprtje enega delovnega mesta vložiti najmanj osnovnega kapitala, ki pa je nato prinašal industrialcem nadpovprečne dobičke.⁴

Pri ustanavljanju tekstilnih podjetij, kar velja zlasti za Maribor, so pomembno vlogo odigrali dotedanji trgovci. Najpomembnejši med njimi so bili Josip Hutter, Bedrich Schonsky, Ervin Zelenka, Marko Rosner in drugi.

Leta 1939 je 15 mariborskih tekstilnih tovarn zaposlovalo 7029 delavcev ali 38,59 odstotka vseh v slovenski tekstilni industriji zaposlenih delavcev. Na širšem območju Maribora je bilo, kot že rečeno, 15 tekstilnih tovarn, med njimi enajst velikih. Po podatkih iz leta 1939 je bilo v njih vloženo 34,69 odstotka vsega osnovnega kapitala slovenske tekstilne industrije. Mariborske tovarne so proizvedle 38,67 odstotka blaga, stkanega v Sloveniji, in 52,47 odstotka preje. Delež letne vrednosti proizvodnje v mariborskih tekstilnih tovarnah je bil 37,53 odstotka slovenske.⁵

Med letoma 1926 in 1930 je tekstilna industrija v Sloveniji pa tudi v Mariboru doživljala velik vzpon in je tudi gospodarska kriza v obdobju 1930–1933 ni tako oslabila, kot je druge industrijske panoge. Brezposel-

stoletja je postal ustanovitelj in solastnik mariborske tekstilne tovarne Josip Hutter in drug. Podjetje je bilo ustanovljeno februarja 1926. Druga svetovna vojna je boleče posegla v življenje Josipa Hutterja. Avgusta 1945 je bilo zakoncema Hutter po sodbi vojaškega sodišča zaplenjeno skoraj vse premično in nepremično premoženje. Takoj po vojni je bil Josip Hutter nekaj časa zaprt. Obsojen je bil na pet let odvzema svobode s prisilnim delom, zaplembo celotnega premoženja in izgubo volilne pravice za pet let. Zaporna kazen je bila pred iztekom prekinjena, Hutterju pa je bilo odrejeno delo v delovnem taborišču. Pozneje je moral sprejeti delo v tekstilni tovarni v Celju. Josip Hutter je umrl v Innsbrucku 26. aprila 1963. V. M.: Industrialec Josip Hutter. V: Demokracija, <http://www.demokracija.si/index.php?sekcija=clanki&clanek=7447> (prijeto 26. marca 2010).

³ France Kresal, *Tekstilna industrija*, str. 146.

⁴ Prav tam, str. 151.

⁵ Prav tam, str. 149.

nost v tekstilni industriji je bila v primerjavi s splošno brezposelnostjo med industrijskimi panogami trikrat manjša. Dobički v njej so izrazito rasli še po letu 1933.⁶

Mariborski delavci so večinoma prihajali iz agrarne okolice. Priseljevali so se v predmestja Studence, Pobrežje, Tezno, Orešje in Magdalensko predmestje. Večina tekstilnih delavcev je prihajala iz viničarskih, dninarskih in kočarskih družin. Manj jih je izviralo iz polkmečkih družin in iz družin malih obrtnikov. Slovenec je 31. marca 1932 zapisal: »*Kar se tiče industrijskega delavstva v Mariboru, je po veliki večini zaposleno v tekstilni industriji in ker se je ta razvila šele v zadnjih letih, je tudi delavstvo novejšega tipa. Večina delavstva v tekstilni industriji je z dežele, zato jih tudi podjetnik slabše plačuje, in gorje delavcu iz mesta, ki mora pristati na tako nizko plačo, če hoče dobiti delo. Slišimo o plačah, ki znašajo 1,75 Din na uro, katerih je mnogo, več jih je, ki imajo 2 Dinarja na uro.*«⁷

Večina delavcev je tudi po tem, ko je našla zaposlitev, bivala doma in s svojim zaslužkom pomagala preživljati družino. Tekstilni delavci, ki so prihajali v Maribor iz bolj oddaljenih krajev, so sprva stanovali pri sorodnikih ali znancih, ki so jim priskrbeli delo v tovarnah. Del svojega zaslužka so dajali za stanovanje in stroške skupnega gospodinjstva.⁸

Večina mariborskih tovarniških delavcev je kasneje, ko so si ustvarili družine, stanovala v najemniških stanovanjih v predmestjih. Stanovanja so najemali pri gostilničarjih, obrtnikih, trgovcih in tudi pri Hutterjevih delavcih, ki jim je Josip Hutter omogočil zasebno stanovanjsko gradnjo. Za delavsko stanovanje, ki je običajno obsegalo le sobo in kuhinjo, je najemnina znašala med 200 in 300 dinarjev mesečno. V povprečju so delavci morali za stanovanje odšteti najmanj tretjino mezde. Po izračunih inšpekcije dela in Delavske zbornice iz Ljubljane, narejeni so bili leta 1936, bi morala znašati mezda za pokritje eksistenčnega minimuma posameznega delavca 620 dinarjev na mesec, štiričlanska družina bi pa potrebovala 1587 dinarjev. Med mariborskimi tekstilnimi delavci kar 20 odstotkov zaposlenih ni moglo zadostiti minimalnim življenjskim potrebam z mesečno mezdo, 15 odstotkov jih je lahko, 65 odstotkov pa jih je prejemale večje mezde, kot je bil izračunan življenjski minimum. Seveda pa posamezna mezda teks-

⁶ France Filipič in Franjo Zorko: Ob 50-letnici stavkovnega gibanja v Mariboru. Maribor 1986 (dalje France Filipič in Franjo Zorko: Ob 50-letnici), str. 21.

⁷ Maja Godina: Iz mariborskih predmestij: O življenju in kulturi mariborskih delavcev v letih od 1919 do 1941 (dalje Maja Godina: Iz mariborskih predmestij). Maribor 1992, str. 32.

⁸ Prav tam, str. 30–31.

tilnega delavca ni nikoli zadostovala za pokritje življenjskega minimuma štiričlanske družine.⁹

Delavci, zaposleni v mariborski tekstilni industriji, so bili razmeroma mladi, brez daljšega delovnega staža v industriji. Ženske so pred zaposlitvijo v tekstilnih tovarnah delale tudi kot hišne pomočnice ter kot pomožna delovna sila v gostilnah in kavarnah. V času gospodarske krize v tridesetih letih prejšnjega stoletja so si delo v tovarnah poiskale tudi izučene šivilje, učiteljice, trgovke in gimnazijske maturantke.¹⁰

Mariborski industrijski delavci, večinoma slovenske narodnosti iz slovenske okolice mesta, nacionalno niso bili tako zavedni kot njihovi tovariši, ki so se zaposlili v mariborski industriji iz drugih predelov Slovenije. Delavci iz notranjosti Slovenije so si dvojezični značaj predvojnega Maribora še posebej zapomnili. Pri sporazumevanju z mojstri, ki so bili Čehi ali sudetski Nemci, so jim na delovnem mestu pomagali sodelavci, večji nemškega jezika. Slovensko zavest in slovenski jezik so med delavci utrjevali primorski emigranti, med katerimi jih je precej našlo zaposlitev prav v mariborski tekstilni industriji.¹¹

Delavska zbornica je ugotavljala, da so bile mezde v nekaterih tekstilnih tovarnah le dinar ali še manj na uro. Pri bolj socialno čutečih industrialcih urna postavka ni zdrsnila pod tri in pol dinarje. Več kot 5000 delavcev je imelo urno postavko pod tremi dinarji. Ob tem je bilo nadurno delo v tekstilnih tovarnah skoraj običajno. V več kot polovici tekstilnih tovarn so delali več kot osem ur na dan, ponekod tudi dvanajst ur. Velik razpon med delavskimi mezdami in delovnim časom je bil posledica neusmiljenega konkurenčnega boja med industrialci. Industrialci konkurenčnejših podjetij so želeli uveljaviti enako mezdo za vse tekstilne delavce. Mariborski tovarnar Josip Hutter, eden najmočnejših tekstilcev, je januarja 1936 banski upravi v Ljubljani pisno predlagal, naj določi minimalno urno mezdo v višini tri in pol dinarje. V mestih, ki so imela med 10.000 in 20.000 prebivalcev, bi se urna mezda zvišala za 10 odstotkov, v krajih z nad 20.000 prebivalci za 20 odstotkov. Hutterjev predlog bi naj zavrnila konkurenčno slabše stoječa podjetja, ker bi jih »unificiranje mezd na tako visoki osnovi uničilo«. Hutterjevemu predlogu se ni približala niti banska uprava, ko je leta 1937 predpisala minimalne mezde. Za osnovo je vzela mnogo nižjo mezdo.¹²

⁹ Prav tam, str. 58–59, 75, 94–95, 99.

¹⁰ Prav tam, str. 32.

¹¹ Prav tam, str. 34–35.

¹² France Filipič in Franjo Zorko: Ob 50-letnici, str. 22.

Za razumevanje velikega stavkovnega vala leta 1936 je treba povezati značilnosti delavskih nemirov in poskuse organiziranja stavk v prvi polovici tridesetih let 20. stoletja.

V obdobju od leta 1929 do leta 1933 mariborsko tekstilno stavkovno gibanje še ni imelo velikih razsežnosti. Osamljen primer je bila krajša stavka 25. oktobra 1930 v tekstilni tovarni Doctor in drug, katere vzrok je bilo splošno znižanje delavskega zaslužka. Stavka je bila neorganizirana, izbruhnila je spontano in temu primeren je bil tudi njen neuspeh.¹³

V času, ko je svetovna gospodarska »depresija« zajela gospodarstvo in se je velik del slovenske industrije boril za obstanek, je tekstilna industrija še zmeraj dosegala visoko stopnjo razvoja. Tako je v začetku leta 1932 mariborska tekstilna industrija zaposlovala 2517 delavcev, 342 ali 15 odstotkov več kot leta 1930.¹⁴ Kot je zapisala Delavska politika 5. avgusta 1933, so bili komunisti, ki so delovali v strogi ilegali, med tekstilnimi delavci zelo aktivni. Spodbujali ter pozivali so jih k razrednemu boju in organiziranosti.¹⁵

V prvi polovici tridesetih let večjih stavk v mariborskih tekstilnih tovarnah ni bilo, dogajali pa so se manjši incidenti. 3. avgusta 1933 je prišlo do spontane stavke v tkalnici tekstilne tovarne Doctor in drug. Motiv, da so delavci ustavili delo, je bila le nenadna upokožitev priljubljenega mojstra. Uprava je takoj, ko so delavci ustavili stroje, nalepila na vhodu pri vratarju razglas z grožnjo, »*da bodo vsi delavci, ki v teku desetih minut ne pričnejo z delom, odpuščeni iz službe*«. Motiv za stavko niti ni bil ekonomski, marveč nestrinjanje delavk z odpustitvijo domačega mojstra, ki ga je zamenjal mojster iz tujine. Delavci so nadaljevali delo šele potem, ko je odpuščeni mojster izjavil, da se je upokojil zaradi slabega zdravstvenega stanja. Kot je zapisala Delavska politika, je še istega dne ob 19.00 uri podružnica Splošne delavske zveze Jugoslavije sklicala shod delavcev tekstilne tovarne Doctor in drug v restavraciji pri koroškem kolodvoru. Pred kolodvorom so se začeli po poročanju Delavske politike zbirati delavci, med katere se je pomešalo 20 nacistov, ki so prišli na zborovanje z namenom, da zmotijo manifestacijo. Medtem je navzoči zastopnik oblasti prepovedal zborovanje. Med stavkajočimi so se slišali klici »*doli s fašizmom, fej, to vam bo podjetnik hvaležen, pobrigajte se za železničarje, ki so nacionalistično organizirani, pa nimajo kaj jesti*«. ¹⁶ Drugi dan po shodu pa je uprava podjetja nepričakova-

¹³ France Kresal: Tekstilna industrija, str. 287.

¹⁴ Mariborska tekstilna industrija. V: Slovenec, 28. 2. 1932, št. 49a, str. 8.

¹⁵ France Kresal: Tekstilna industrija, str. 289.

¹⁶ Spontana stavka v tovarni Doktor in drug v Mariboru. V: Delavska politika, 5. 8. 1933, št. 62, str. 2.

no odpustila štiri dolgoletne tovarniške delavke. S. Petejan je nato zbranim delavcem govoril o splošnem položaju delavstva, o nenehnem boju med proletariatom in lastniki kapitala, ki jih je označil s »*kapitalističnim molo-hom*«. Poudaril je potrebo delovanja svobodnih strokovnih organizacij in pozival navzoče k solidarnosti. Na koncu sta delavce nagovorila še Vučko in Edo Karner in jih pozvala k skupnemu delovanju za svobodne strokovne organizacije.¹⁷

Ponovno je prišlo do stavke v tovarni Doctor in drug 7. maja 1934. Za razliko od stavke leta 1933 je tokrat zajela skorajda vse tovarniške obrate razen predilnice, kjer so bile razmere za delavce nekoliko boljše. Delavke in delavci so dolgo upali, da se jim bo položaj izboljšal. Predvsem so se nadejali boljšega plačila, ki je bilo med mariborskimi tekstilnimi tovarnami eno izmed slabših. Uprava, na njeni strani so bili številni tuji mojstri, je vedno bolj izkoriščala delavce. Plače, zasnovane na akordu, so bile v tovarni Doctor in drug povprečno od 120 do 150 dinarjev na teden. Včasih je tedenski zaslužek padel na komaj 90 dinarjev. Uprava je bila gluha do predlogov delavskih zaupnikov in je zavračala kakršno koli zavzemanje za delavce. Vse te neznosne razmere so vplivale na delavce, zato so v nedeljo, 6. maja 1934, na shodu razpravljali o svojem položaju in vodstvu tovarne izročili spomenico z zahtevo za izboljšanje svojega položaja. Uprava je medtem odpustila še dva delavca, kar je nemir in nezadovoljstvo še povečalo. Izbruhnila je spontana delavska stavka in delavci so tudi proti volji zaupnikov in brez predhodnih sindikalnih priprav ustavili delo.¹⁸

Naslednjo nedeljo, 13. maja 1934, so se stavgajoči delavci tekstilne tovarne Doctor in drug na shodu odločili končati teden dni trajajočo stavko. K hitremu koncu stavke sta prispevali njena spontanost in neorganiziranost, kar je onemogočalo, da bi trajala dalj časa. Stavko so razbili po sodbi Delavske politike »*inozemski priliznjenci*«, ki so videli le svoje koristi in interese delodajalca. Po posredovanju inšpektorja dela Delavske zbornice dr. Hacina je uprava delavcem zagotovila izplačilo mezd za tri dni stavke in obljubila, da se bo začela pogajati o zvišanju mezd. A po končani stavki je odpustila dvanajst delavcev, večinoma zaupnike. To dejanje je ponovno dvignilo veliko prahu med delavci.¹⁹ Usodne napake iz leta 1933 so se ponovile tudi pri stavki leta 1934.

¹⁷ Impozanten shod delavstva tekstilne tovarne Doctor in drug v Mariboru. V: Delavska politika, 9. 8. 1933, št. 63, str. 3.

¹⁸ Stavka v tovarni Doctor in drug v Mariboru. V: Delavska politika, 9. 5. 1934, št. 37, str. 3.

¹⁹ Stavka delavcev tovarne Doctor in drug končana. V: Delavska politika, 16. 5. 1934, št. 39, str. 3.

Podobne razmere so bile tudi v drugih tekstilnih tovarnah v Mariboru. Tako so že leta 1934 stavkali delavci tekstilne tovarne Mautner z zahtevo po povišanju urnega plačila za štiri pare. Ker je delodajalec zahtevo odklonil, je prišlo do dvodnevne stavke, s katero so si delavci priborili povišico za paro. Nova urna postavka je bila namesto enajst dvanajst par.²⁰

Medtem so se splošne razmere za prodajo tekstila toliko poslabšale, da se je tovarnar Karl Thoma odločil tik pred božičnimi prazniki, 15. decembra 1934, odpustiti kar 200 tekstilnih delavcev. Svojo odločitev je utemeljeval s tem, da je zaradi tragičnih dogodkov v Marseillu, pri čemer je mislil na oktobrski uboj jugoslovanskega kralja, »*nastala v industriji svile velika stagnacija*«. ²¹ Zaloge so se nabirale tudi v Mariborski tovarni svile, ki je bila dobaviteljica za evropske države.

Podobno so ravnale druge tekstilne tovarne v Mariboru. Odpuščali so v takratni Mariborski tekstilni tovarni in Jugotekstil. Odpuščanja so drastično poslabšala socialni položaj delavcev, predvsem zaposlenih v obratih, kjer so proizvajali zimska težka blaga in svilo. Mila zima 1934/1935 je zmanjšala prodajo in napolnila tovarniška skladišča. Lastniki tovarn niso bili toliko prizadeti, saj so polna skladišča izpraznili v naslednji zimi. Pri krajšani so bili delavci, ki so izgubili v tem času delo in mezde.²²

Položaj delavcev se je slabšal iz leta v leto. Delavska politika je velikokrat poročala o težkih mezdnih razmerah, ki so vladale v tekstilni tovarni Zelenka & Co. Po sodbi časopisa Delavska politika so bile mezde v tej tovarni med najnižjimi v mariborskih tekstilnih tovarnah. Nezdovoljne delavce je organizirala strokovna organizacija Splošne delavske strokovne zveze Jugoslavije, ki je sestavila zahteve in jih predložila vodstvu tovarne. V nedeljo, 14. maja 1935, je bilo v dvorani Delavske zbornice v Mariboru veliko zborovanje delavcev, zaposlenih v tekstilni tovarni Zelenka & Co. Delavci so se po pisanju Delavske politike pritoževali nad nevdržno nizkimi mezdami.²³

Podjetje Zelenka & Co. naj bi namreč izplačevalo najnižje plače, povprečno 19 dinarjev na dan za delavke in 21 dinarjev na dan za delavce. Aprila 1935 so bili delavci na prisilnem, več kot štiri tedne trajajočem neplačanem dopustu. Ko so v tovarni 6. maja ponovno začeli delati, je vodstvo podjetja že tako sramotno nizke plače ponovno znižalo. Na zborova-

²⁰ Stavka v tekstilni tovarni Mauthner. V: Delavska politika, 17. 2. 1934, št. 14, str. 3.

²¹ 200 tekstilnih delavcev tik pred prazniki na cesto. V: Delavska politika, 8. 12. 1934, št. 97, str. 3.

²² Kriza v tekstilni industriji. V: Slovenec, 6. 2. 1935, št. 30a, str. 4.

²³ Mezdno gibanje delavstva tekstilne tvornice Zelenka & Comp. V: Delavska politika, 29. 5. 1935, št. 42, str. 3.

nju 14. maja 1935 so delavci proti znižanju mezd energično protestirali in postavili naslednje zahteve: »1. da se plače, ki so bile znižane leta 1934 in 1935, postavijo na prejšnjo višino in poleg tega zvišajo za petindvajset odstotkov; 2. da se službeno in plačilno razmerje uredi s kolektivno pogodbo in zakonito predpisanim delovnim redom; 3. da se striktno izvajajo vsi obstoječi zakoniti predpisi o zaščiti delavstva, kakor obrtnega zakona.« Nadalje so delavci zahtevali, da v podjetju razpravljajo o odpravi nevzdržnih razmer.²⁴

Ker pogajanja, ki jih je v imenu delavstva vodila Splošna delavska strokovna zveza Jugoslavije z vodstvom podjetja Zelenka & Co. za izboljšanje mezd, niso obrodila želenih uspehov in ker je uprava 11. junija odpuštila brez upoštevanja odpovednega roka 30 delavcev, je še istega dne ob 22. uri izbruhnila stavka. Podprlo jo je kar 95 odstotkov delavcev, petih odstotkov delavcev pa stavkajoči niso ovirali in so nemoteno delali naprej. A »stavkokazov« je bilo premalo, da bi lahko proizvodnja tekla nemoteno. Lastnik tovarne se je znašel v hudi zadregi, zato je že naslednji dan zaprosil zastopnike stavkajočih za pogajanja. Zastopniki delavcev in zaupniki so predložili zastopnikom podjetja svoje zahteve, na katere so le-ti pristali. Uprava tovarne je sprejela nazaj vse odpuščene delavce, plače so povišali za 8 odstotkov. Lastnik se je med drugim obvezal, da bodo v dveh mesecih preučili predloženi osnutek kolektivne pogodbe Splošne delavske strokovne zveze Jugoslavije. Uprava se je obvezala, da bo podpisala kolektivno pogodbo takoj, ko bo dosežen sporazum. Ko so bile sprejete glavne zahteve delavcev, ni bilo več razlogov za nadaljevanje stavke. Tovarna je ponovno začela obratovati v sredo, 12. junija 1935, ob 22.00 uri. Stavka je torej trajala en dan. Delavci so po sodbi Delavske politike pokazali, da se znajo boriti dostojno in disciplinirano.²⁵

Istočasno je prišlo do mezdnega gibanja v tekstilni tovarni svile Karl Thoma. Centrala Splošne delavske strokovne zveze Jugoslavije je predložila upravi podjetja kolektivno pogodbo. A pogajanja niso bila uspešna. Podjetje je odklanjalo sklenitev kolektivne pogodbe, ker ni hotelo pristati na zahteve delavcev, ki so terjali sprejem enake kolektivne pogodbe, kot so veljale v drugih mariborskih tekstilnih tovarnah. Mezdno gibanje v tekstilni tovarni svile Karl Thoma se je nadaljevalo vse leto, vendar do stavke ni prišlo.²⁶

²⁴ Protestno zborovanje delavstva tovarne Zelenka. V: Jutro, 17. 5. 1935, št. 113, str. 4.

²⁵ Stavka pri Zelenka & komp. v Mariboru končana. V: Delavska politika, 15. 6. 1935, št. 47, str. 2.

²⁶ France Kresal, Tekstilna industrija, str. 294–295.

Mezdna in stavkovna gibanja v prvi polovici tridesetih let 20. stoletja so prisilila jugoslovansko vlado, da je končno reagirala na nevdružne mezdne in delovne razmere v Sloveniji. Konec leta 1935 je ministrstvo za socialno politiko pripravilo načrt uredbe o določanju minimalnih mezd.²⁷

Tudi v drugih mariborskih tovarnah so nezadovoljni delavci občasno stavkali. Bistveni značilnosti stavk v prvi polovici tridesetih let sta bili njihova neorganiziranost in dejstvo, da niso bistveno izboljšale materialnega položaja delavcev. Popolnoma drugače je bilo leta 1936, ko je stavkovni val dosegel vrh tudi v Mariboru.

K do tedaj največjemu razmahu stavkovnega gibanja v mariborskih tekstilnih tovarnah leta 1936 so pomembno vplivale celotno stavkovno gibanje v Sloveniji in tudi posamezne stavke, med drugim stavka tekstilnih delavcev maja in junija v Kočevju, s katero so si delavci priborili kolektivno pogodbo. 26. junija 1935 je bila podpisana v predilnici Mautner v Litiji prva kolektivna pogodba, sklenjena v tekstilni industriji.²⁸

Med poglavitnimi skupnimi vzroki za stavke v tekstilni industriji so bile relativno nizke mezde delavcev, med katerimi so prevladovale ženske. Plačilo je bilo zato še nižje kot sicer, delo pa je bilo zelo naporno. Slab položaj tekstilnih delavcev ni bil toliko posledica gospodarske krize kot načrtnega izkoriščanja. Svetovna gospodarska kriza se je namreč jugoslovanske tekstilne industrije le malo dotaknila. Tudi med krizo je jugoslovanski trg pokupil brez večjih nihanj skoraj ves proizvedeni tekstil. Tekstilna industrija se je predvsem v Mariboru širila tudi med gospodarsko krizo, saj so tudi takrat odpirali popolnoma nove tekstilne tovarne.²⁹

Na eni strani je tekstilna industrija v začetku tridesetih let napredovala in ustvarjala ogromne dobičke, na drugi strani pa so bili tekstilni delavci v izrazito slabem socialnem položaju zaradi nizkih zaslužkov. Delavci so si ekonomski položaj poskušali izboljšati s pristajanjem na podaljševanje delovnega časa. K njihovem nezadovoljstvu je pripomoglo zaposlovanje tujih, predvsem nemških tekstilnih mojstrov. Ti so za svoje delo prejeli znatno višje plače kot domači delavci. Delavci so tuje mojstre pogosto ocenjevali kot podaljšano roko delodajalcev in bili so prepričani, da imajo tako visoke plače na račun nizkih delavskih plač. Po poročanju Slovenca bi naj bilo leta 1934 v mariborski tekstilni industriji zaposlenih 638 tujih

²⁷ France Filipič in Franjo Zorko: Ob 50-letnici, str. 27.

²⁸ Ermin Kržičnik: Gospodarski razvoj Maribora. Maribor 1956 (dalje Ermin Kržičnik: Gospodarski razvoj), str. 38–39. France Kresal: Tekstilna industrija, str. 295.

²⁹ Ermin Kržičnik: Gospodarski razvoj, str. 39.

delavcev. Delavci do njih, kot piše Slovenec, niso gojili simpatij tudi zato, ker so menili, da niso bili pripravljeni uvajati slovenskih delavcev v bolj zahtevne oblike mojstrskega dela.³⁰

Delavska zbornica iz Ljubljane je septembra 1935 pripravila anketo, da bi razjasnila položaj tekstilnih delavcev v Dravski banovini. Na osnovi ugotovitev iz ankete bi terjala izboljšanje njihovega položaja. V dvorani mariborske Delavske zbornice so se zbrali zaupniki vseh mariborskih tekstilnih tovarn ter delegati iz Kranja, Tržiča, Litije, Kočevja, Dravograda, Št. Pavla (danes Prebolda) in Kamnika. Na izpolnitev ankete so prišli predstavniki strokovnih organizacij, Delavske zbornice iz Maribora in inšpektor dela inženir Baraga. Kot je poročala Delavska politika, sta v Maribor iz Ljubljane pripotovala predsednik Delavske zbornice Sedej in tajnik Filip Uratnik. Mariborsko ekspozituro Delavske zbornice je zastopal Čeh. Tajnik Filip Uratnik je, kot je zapisala Delavska politika, zbranim predstavil objektivno sliko stanja v tekstilni industriji ter izpostavil bedo človeka in nevreden položaj delavcev. Iz statistike mezd je bilo razvidno, da so nekatere tekstilne tovarne plačevale delavce pod ravniyo eksistenčnega minimuma, kar je podkrepil s primeri, da je ponekod mezda delavke le 7,5 dinarja na dan. Ob tem je poudaril, da so delavske mezde le manjši strošek v tekstilni industriji. Industrialci so po njegovi sodbi samo s carinsko zaščito jugoslovanske tekstilne industrije zaslužili več denarja, kot so odšteli za izplačilo delavskih mezd. Sledil je referat tajnika strokovne komisije v Mariboru Stanka Vidoviča, ki je v imenu mariborskih zaupnikov tekstilne stroke predložil skrbno sestavljen osnutek okvirne kolektivne pogodbe. V njem je tekstilno delavstvo zahtevalo uvedbo temeljnih mezd, odpravo krivičnih kazni in odškodnin, uvedbo plačanih dopustov, reguliranje akordnega dela, mezd delavcev začetnikov in naravnih dajatev.³¹

Podjetniki so se na vse načine izmikali pogajanjem o konkretnih zahtevah delavcev glede kolektivne pogodbe. Ker je niso upali neposredno zavriniti, so namenoma zavlačevali s pogajANJI. Obljubili so le, da bodo v dveh dneh oblikovali ožji odbor s pooblastili, da se bo lahko pogajal o podrobnostih osnutka kolektivne pogodbe. Delavski predstavniki z neobvezujočimi obljubami podjetnikov niso bili zadovoljni in akcijski odbor za sklenitev kolektivne pogodbe se je odločil, da pojde med delavce. Sklical je

³⁰ Položaj tekstilnih delavcev. V: Slovenec, 28. 5. 1933, št. 121a, str. 9. »Naš kruh našim ljudem«. V: Slovenec, 15. 12. 1934, št. 284a, str. 4.

³¹ Anketa za izboljšanje položaja tekstilnih delavcev. V: Delavska politika, 2. 10. 1935, št. 78, str. 3.

shode tekstilnih delavcev, in sicer v Kranju 19. avgusta, v Celju in Mariboru pa 22. avgusta 1936.

Anketa o položaju tekstilnih delavcev, prizadevanja za sklenitev kolektivne pogodbe in nepričakovani začetek tekstilne stavke so pritegnili pozornost najširše slovenske javnosti. Javnost je z velikim zanimanjem in simpatijami spremljala vse novice o tekstilni stavki. S svojim pisanjem so naklonjenost do stavke izražali tudi tako meščanski kot delavski časniki. Toda ko je stavkovno gibanje ušlo iz rok uradnih voditeljev, so časniki začeli poročati bolj tendenciozno in objavljati celo neresnice. K spremenjenemu pisanju o stavki je pripomogla tudi banova odredba 5. septembra 1936, s katero je prepovedal izkazovanje simpatij do stavke. Vesti o stavki so s strani časnikov povsem izginile, ko je Jugoslovanski tiskovni urad 21. septembra 1936 prepovedal poročanje o njej.³²

Vse stavke v prvi polovici tridesetih let 20. stoletja so bile bolj ali manj neorganizirane, omejene na posamezna industrijska podjetja in niso prinašale bistvenih sprememb položaja delavcev. Povsem drugače je bilo s stavkovnim valom med tekstilnimi delavci leta 1936.

Shod v Kranju, na katerem se je zbralo od 2500 do 3000 delavcev, je pokazal, da so osrednemu tarifnemu odboru, ki je poročal o dogajanju v Ljubljani, stvari ušle izpod nadzora. Položaj so veliko bolje nadzorovali komunisti, ki so se na vodenje stavke začeli pripravljati že sredi avgusta 1936, takoj po neuspeh pogajanjih v Ljubljani. Priprave je vodil predsednik strokovne komisije Franc Leskovšek. Sklenili so, da zajamejo silno nerazpoloženje delavcev in začnejo skupaj z najradikalnejšimi delavskimi zaupniki stavko že naslednji dan po zborovanju v Kranju. Stavkovni odbor je spoznal, da je za uspeh stavke v Kranju treba začeti stavkovno gibanje v tekstilnih podjetjih po vsej Sloveniji.³³

Pokrajinski komite Komunistične partije Jugoslavije za Slovenijo bi naj konec avgusta 1936 naročil svoji organizaciji v Mariboru, da se mora Maribor končno pridružiti stavki. V mesto je pripotoval k sekretarju Komunistične partije Leu Novaku tekstilni tehnik iz Kranja Jože Jan. Predal mu je naročilo pokrajinskega komiteja Komunistične partije Jugoslavije, da mora mariborska organizacija takoj pripraviti stavko tudi v Mariboru, saj je od tega odvisen uspeh stavke v kranjskih tekstilnih podjetjih. Še isti dan, 31. avgusta, so se v neki dolini za Meljskim hribom sestali Jože Jan,

³² France Kresal: Tekstilna industrija, str. 335–336.

³³ Prav tam, str. 336.

Leo Novak, Edo Karner in Maks Gašparič. Maks Gašparič se je zavezal, da bo že naslednji dan skupaj z nekaterimi ožjimi sodelavci organiziral stavko v tekstilni tovarni Thoma na Pobrežju, kjer je tudi sam delal. Priprave na stavko so stekle takoj in naslednji dan ob 5. uri zjutraj, po prihodu jutranje izmene v tovarno, je izbruhnila stavka.³⁴

Gašparič je na svojo stran pridobil vplivno sodelavko Slavko Likovič in nekaj delavskih zaupnikov. V ponedeljek, 1. septembra 1936, ob 5. uri zjutraj so delavci začeli stavko, enako kakor v Kranju so odvzeli vratarjem ključe in zasedli tovarno. To je bil znak za začetek stavke vseh mariborskih tekstilnih delavcev. Podjetnik Thoma in oblast sta se zavedala, da bo stavka v tem malem obratu, kjer je bilo zaposlenih 90 delavcev in delavk, začetek vsesplošne tekstilne stavke v Mariboru, če je takoj ne zatrejo. Podjetnik je rotil delavce, naj končajo stavko in da naj mu ne delajo sramote. Zagotavljal jim je, da pristane na kakršno koli kolektivno pogodbo in podpiše vse

Slika 1: Stavkajoči delavci v tekstilni tovarni Thoma v Mlinski ulici. Posnetek je nastal 1. septembra 1936 dopoldan, ko je bil sprejet sklep o začetku stavke in izvoljen stavkovni odbor

Vir: Fototeka Muzeja narodne osvoboditve Maribor

³⁴ France Filipič in Franjo Zorko: Ob 50-letnici, str. 50–51.

njihove zahteve, samo da se nemudoma vrnejo na delo. Zaman. Delavci so se zavedali, da ne gre samo za njegovo podjetje, ampak za celotno slovensko tekstilno delavstvo. Potem ko delodajalec ni uspel, so prišli orožniki. Preplezali so ograjo tovarniškega obrata, stavkajoče so nameravali pregnati. Delavci so se uspešno obranili. Mala tovarna Thoma na Pobrežju je vzdržala in novica o začetku stavke se je hitro razširila po Mariboru.³⁵

Gašparič in nekaj vnetih delavcev so hiteli od podjetja do podjetja ter pozivali delavske zaupnike in posamezne delavce, naj se pridružijo stavkajočim iz tovarne Thoma. Delavski zaupniki in večina delavcev so poziv sprejeli.³⁶

Takoj so stekle priprave za začetek stavk v drugih mariborskih tekstilnih tovarnah. 1. septembra 1936 opoldan je bilo že vse pripravljeno in ob 13. oziroma ob 14. uri, ob prihodu popoldanskih izmen, so začeli stavkati v vseh velikih mariborskih tekstilnih tovarnah, razen pri industrialcu Josipu Hutterju in v tekstilni tovarni Rosner.³⁷

Ob začetku splošne tekstilne stavke v Mariboru je Josip Hutter sklical svoje delavce in jim med drugim sporočil: »*Vaši sodelavci, ki stavkajo, se borijo za boljši kos kruha, zato je prav, da tudi vi vstopite v solidarnostno stavko, in sicer tako, da vam dam jaz tridnevni plačani dopust, vi pa daste ta denar v stavkovni fond.*« Tudi tovarnar Rosner je dal delavcem dvodnevni plačani dopust, vendar so delavci s postavitvijo stavkovne straže dejansko dopust spremenili v stavko.³⁸

Tekstilno stavko v Mariboru so vodili Leo Novak³⁹, Edo Karner⁴⁰ in Maks Gašparič.⁴¹

³⁵ Arhiv Muzeja narodne osvoboditve Maribor (dalje MNOM), mapa št. 177, Izbruh in potek tekstilne stavke v Mariboru leta 1936, str. 3.

³⁶ MNOM, mapa št. 177, str. 1.

³⁷ Ivka Križnar: Velika tekstilna stavka Slovenije 1936. Dokumenti in pričevanja (dalje Ivka Križnar: Velika tekstilna stavka). Kranj 1956, str. 39–40.

³⁸ Prav tam.

³⁹ Rojen je bil 17. oktobra 1906 v Mariboru. Bil je profesor glasbe. Že kot študent se je vključeval v revolucionarno gibanje. Bil je član Komunistične partije Jugoslavije. Od avgusta 1941 je opravljal funkcijo sekretarja pokrajinskega komiteja Komunistične partije Slovenije za severno Slovenijo. Nemci so ga aretirali 19. septembra 1941. Ustreljen je bil 30. oktobra 1941 v Mariboru. MNOM, fond Kartoteka žrtev druge svetovne vojne, Leo Novak, mapa 701.

⁴⁰ Rojen 7. oktobra 1904 na Hajdini, mlinar, zaposlen v Mariboru. Že od leta 1933 je deloval v delavskem gibanju. Od leta 1935 je bil aktivist SKOJ-a. Med drugo svetovno vojno je bil aktivist Osvobodilne fronte in sekretar Komunistične partije Slovenije v Mariboru. Od marca 1945 je bil član oblastnega komiteja Komunistične partije Slovenije za Štajersko. Po osvoboditvi je bil partijski funkcionar v Mariboru in Celju. Leta 1950 so ga osumili sodelovanja z okupatorjem in zaprli. Rehabilitiran je bil leta 1978. Umrli je 15. maja 1999. Pokrajinski arhiv Maribor, Osebni fond/ Maks Gašparič (http://www.pokarh-mb.si/fileadmin/www.pokarh-mb.si/pdf_datoteke/vodnik2010/Redakcija_vodnik-celota_STRANI_0971-1068.pdf), pridobljeno 11. marca 2010.

Med pogajanji avgusta 1936 so tudi industrialci spoznali, da je razširitev stavke na Štajersko neizbežna in da bodo zato še pod večjim pritiskom. Za izbruh stavke v mariborskih tekstilnih podjetjih materialni položaj delavcev sploh ni bil odločilen. Stavka je bila izrazito solidarnostna z gorenjskimi tekstilnimi delavci. Po neuspešnih pogajanjih z delavci je pobudo za razrešitev stavkovnega spora prevzel mariborski industrialec Josip Hutter. Štajerski podjetniki so na srečanjih industrialcev – za razliko od industrialcev z Gorenjske – govorili v spravljivejših tonih morda tudi zato, ker njihovih obratov stavke še niso zajele. Izrazito spravljivejši do delavskih zahtev se je pokazal Josip Hutter, ki je 29. avgusta 1936 razposlal vsem podjetnikom zasedenih tovarn pismo in jih rotil, naj s svojimi izključujočimi stališči ne onemogočajo pogajanj in sklenitve kolektivne pogodbe. V pismu je tudi ugotavljal, da je javno mnenje bolj ali manj na strani delavcev, in opozarjal lastnike tovarn, da jih bo zaostritev z delavstvom spravila v položaj, ko bodo morali sprejeti kakršne koli vsiljene sklepe, o katerih bi se sedaj še lahko pogovarjali z delavsko stranjo. Hutterjevo opozorilo gorenjskih industrialcev ni omehčalo in vztrajali so pri svojih trdih stališčih. Začeli so kolektivno odpuščati vse delavce in jih odjavljali pri socialnih zavarovanjih.⁴²

Nesodelovanje delavcev tekstilne tovarne Josip Hutter in drug pri stavki opisuje glavni organizator stavke Maks Gašparič, kasnejši predsednik medtovarniškega okrožnega stavkovnega komiteja: *»Najtežji udarec za stavko je bila izdaja največje mariborske tovarne Hutter. Med delavstvom tovarne Hutter smo zato razvili močno agitacijo za stavko, ker smo še vedno upali, da si bo delavstvo premislilo, in nam je bilo mnogo do tega, da nas podpre to največje mariborsko tekstilno podjetje. Ko so ‚desni socialisti‘ in kasnejši ‚kulturbundovci‘ začutili nevarnost, da bo tudi v tej tovarni prevladala delavska zavest in solidarnost, so si izmislili skupno s Hutterjem ogaben demagoški in provokatorski načrt za še večjo izdajo. V tovarni so sklicali zborovanje vsega delavstva, na katerem je spregovoril sam Hutter. V svojem govoru je pozval delavce na solidarnost z ostalim tekstilnim delavstvom, ki je v boju za izboljšanje svojega položaja, in jim predlagal dvodnevno solidarnostno stavko, na način, da jim je za dva dni obljubil plačo, ki bi jo naj delavci namenili v stavkovni sklad za ostale stavkajoče delavce. Večina delavstva je tej demagogiji nasedla. Delavski zaupniki – desni socialisti so naložili Hut-*

⁴² France Kresal: Tekstilna industrija, str. 346.

terja na ramena in manifestirali zanj po dvorišču tovarne ter vzklikali: ‚Živel naš krušni oče! Tudi naš poizkus, da bi delavstvo te tovarne stopilo v stavko potem, ko se bo vrnilo z dvodnevnega plačanega dopusta, ni uspel, in tako je šel proletariat največje mariborske tovarne pod vodstvom desnih socialistov na pot izdajstva skupnih delavskih interesov.‘⁴³

Razumljivo ozadje nesodelovanja Hutterjevih delavcev v vsesplošni solidarnostni stavki v Mariboru z gorenjskimi delavci je bilo v tem, da so bile plače v tovarni Hutter in drug bistveno boljše kot v drugih mariborskih tekstilnih tovarnah.

V mariborskih tekstilnih tovarnah, kjer so stavkali, so izvolili stavkovne odbore pretežno iz vrst delavskih zaupnikov vseh treh strokovnih organizacij, postavili straže okoli zasedenih podjetij, sprejeli prve najpomembnejše ukrepe za vzdrževanje reda pri delitvi hrane stavkajočim delavcem, za zaščito pred požarom in za zavarovanje vrednosti tovarn. Izvolili so tudi medtovarniški okrožni stavkovni komite, ki je vodil stavko. Za predsednika komiteja je bil izvoljen Maks Gašparič, za člane pa Tone Velušček, Kanditus Fak, Karel Reberšek, Maks Koražija in drugi. Stavko je podprl predsednik mariborske podružnice Splošne strokovne zveze in simpatizer Komunistične partije Edo Karner, ki so ga po stavki izključili iz osrednjega vodstva zveze. Stavko sta iskreno podprla tudi predsednik jugoslovanske strokovne zveze za Maribor Martin Kores⁴⁴ in podpredsednik Karel Reberšek.⁴⁵

Poseben problem je predstavljala preskrba s prehrano za stavkajoče delavce in njihove družine, ki so ostale brez zaslužka. Med prebivalstvom se je razvila izredno močna akcija za pomoč, ki je zajela ves Maribor in tudi oddaljene podeželske kraje. Zlasti študentska in delavska mladina se je vključevala v zbiranje živeža za stavkajoče. S prispevki za stavkajoče delavce so pomagali nekateri znani mariborski trgovci in obrtniki. S pomočjo v živilih so bili radodarni tudi kmetje. Gostilne so prispevale tudi celodnevno brezplačno hrano za stavkajoče delavce, kmetje so s svojimi konji in vpregami odhajali skupaj s predstavniki stavkajočih delavcev na Dravsko polje po hrano. Delavska pekarna v bližini tovarne Doctor in drug, kjer je

⁴³ MNOM, mapa št. 177, str. 4.

⁴⁴ Rojen 4. novembra 1896 v Čermožišah. Pred vojno je dolga leta služboval kot hišnik v stavbi delavske zbornice in zavoda za socialno zavarovanje v Mariboru. Bil je član Jugoslovanske strokovne zveze, član Pokrajinskega odbora Osvobodilne fronte za Štajersko. Nemci so ga aretirali 30. oktobra 1941 in ga 27. decembra 1941 ustrelili v Mariboru. MNOM, fond Kartoteka žrtev druge svetovne vojne, Martin Kores, mapa 707.

⁴⁵ MNOM, mapa št. 177, str. 6.

stavkalo okoli 1500 ljudi, je ves čas stavke po polovični ceni zalagala delavce s kruhom. Mlekarna na tedanji Aleksandrovi (danes Partizanski) cesti pa je pod enakimi pogoji zalagala tovarno z mlekom. Med stavko se je v Delavski zbornici v Mariboru oglasil duhovnik Jože Lampret in obljubil, da bo pomagal zbirati pomoč za stavkajoče. V svoji župniji na Pohorju je obiskal kmečke gospodarje in jih poprosil za pomoč. Dejansko je nastalo »*vseljusko gibanje*« za pomoč stavkajočim. Iz pomoči, ki je prihajala do stavkajočih v tovarnah, so organizirali kuhinje, ki so delovale v času stavke. Delavska zbornica pa je delila živila družinam stavkajočih delavcev. Z zbrano pomočjo so prehranili 4300 stavkajočih v tovarnah in okrog 12.000 njihovih svojcev.⁴⁶

Ogromen politični pomen humanitarne akcije je spoznala oblast, ki je kmalu prepovedala vsako zbiranje pomoči in zagrozila z visokimi kaznimi. Policiste in orožnike je poslala na mestne vpadnice, da so blokirali vse ceste in dohode k tovarnam. Odredbo je izdal ban dr. Marko Natlačen predvsem zato, da bi preprečil široko solidarnostno akcijo.⁴⁷

Medtem ko so v tovarnah organizirali stavkovno življenje, politično in prosvetno delo, so zunaj tovarn tekla brezuspešna pogajanja. Delavski zaupniki so se pogajali s predstavniki oblasti in s podjetniki, ki so zahtevali podpis sporazuma, da bodo delavci izpraznili tovarne še pred podpisom kolektivne pogodbe. Redno so se odvijale seje stavkovnih odborov tudi z udeležbo članov okrožnega stavkovnega komiteja.⁴⁸

Stavke v mariborskih tekstilnih tovarnah so organizatorji pripravili na osnovi navodil, ki jih je iz stavkajočih kranjskih tekstilnih tovarn prinesel Edo Karner. Delavci so najprej ustavili stroje in do nadaljnega ostali na delovnih mestih. Medtem je skupina delavcev odšla v strojnico in odklopila elektriko. Druga skupina stavkajočih je zasedla pisarne, si prilastila ključe tovarniških prostorov in glavnih tovarniških vrat. Na vhodih so postavili stražo, za katero so določili najodločnejše posameznike. Vstop v tovarno je dovoljeval le stavkovni odbor. V skladu z navodili je zahteval, da uradniki takoj zapustijo pisarne, iz tovarne niso smeli odnesti ničesar. Med stavko ni smel nihče ničesar delati. V vsaki tovarni so stavkajoči izvolili stavkovni odbor, ki je v večjih tovarnah štel 20, v manjših deset ljudi. Vsak stavkovni odbor je moral skrbeti za hrano, za red in mir, za stražo, za ob-

⁴⁶ Prav tam, str. 7–8. Ivka Križnar: Velika tekstilna stavka, str. 108. France Filipič in Franjo Zorko: Ob 50-letnici, str. 68.

⁴⁷ MNOM, mapa št. 177, str. 8.

⁴⁸ Prav tam, str. 9.

vestila. Iz vsake tovarne so stavkajoči v glavni stavkovni odbor v Mariboru določili do tri ljudi. Stavkovni odbor v obratih je sklical stavkajoče delavce in jim je moral med drugim sporočiti: *»Borimo se za boljše plače, zato naj delavci bodo vztrajni, mirni in naj se pokoravajo štrajkovnemu odboru. S tem bomo prisilili tovarnarje, da podpišejo takoj kolektivno pogodbo, kar delavstvo zahteva. Zvedeli smo, da delamo tisto blago, ki so ga prej delali v Kranju, ker je tam štrajk, so poslali naročila v Maribor in smo mi, če bi delali, štrajkbreherji in delamo v svojo škodo«.*⁴⁹

Navodila so med drugim tudi sporočala, naj se delavci zavedajo svoje moči in zmage, zato naj bodo med stavko veseli, saj jim ne bo nič manjkalo. Za to bo poskrbel glavni stavkovni odbor. Vsi, ki so igrali kakšen inštrument, bi naj poskrbeli, da jim ga prinesejo v tovarno, da bodo lahko igrali drugim, delavci pa naj bi peli in se primerno šalili. V 15. točki navodil je bilo prepovedano vsako sovraštvo med posameznimi delavci in večjimi skupinami. Med stavko so morali delavci spati v tistih oddelkih, kjer so delali, ženske ločeno od moških. Za spanje so smeli v tovarni vzeti že uporabljene vreče, tekstilne odpadke in papir, v nobenem primeru pa ne tovarniškega blaga. Navodila so prepovedovala kajenje v tovarni, da ne bi prišlo do požara. Stavkovne straže so se menjavale vsake štiri ure, ponoči so stražili moški, podnevi ženske. Navodila so nadalje od delavcev terjala, da so med stavko mirni in dostojni ter da pazijo na red, mir in dobro razpoloženje. Le tako so lahko pričakovali, da bo stavka uspela.⁵⁰

Stavkovni odbor je poskrbel za organizacijo prehrane na začetku tako, da je nekaj delavcev s kolesi razposlal v delavske okraje in vasi, na delavske domove, da so sorodnikom sporočili, da v Mariboru stavkajo vsi tekstilni delavci. Navodila so predvidevala, da bi domači do tovarn pripeljali jedila za svojce, po možnosti pa tudi nekaj več, da bi lahko jedli tudi tisti, ki niso imeli doma nikogar. Že drugi dan stavke so stavkovni odbori v posameznih tovarnah organizirali skupne kuhinje za prehrano vseh stavkajočih.⁵¹

Tekstilni delavci na Gorenjskem, pozneje v Mariboru in drugih tekstilnih tovarnah po Sloveniji so pri organizaciji stavke prvič zasedli tovarne, kakor so nekaj tednov pred tem to zelo uspešno storili tudi francoski delavci. Prav zasedba tovarn med stavko je najbolj razjezila gorenjske industrialce. S tem so stavkajoči želeli preprečiti vstop in delo stavkokazom,

⁴⁹ France Filipič in Franjo Zorko: Ob 50-letnici, str. 46.

⁵⁰ Prav tam, str. 46–47.

⁵¹ Prav tam.

s skrajno odločnostjo so prisilili podjetnike v sklenitev za delavstvo ugodnejše kolektivne pogodbe.⁵²

Najtežji pogoji, ki so silili k stavki, so bili v tekstilni tovarni Erlich. Tam so bile razmere daleč najslabše med vsemi tekstilnimi tovarnami v Mariboru. Tovarniški kompleks je bil nekdanja kasarniška konjušnica. Po tleh je bil cement, tovarna je bila brez ventilatorjev in sanitarij. Zaposlenih je bilo mnogo podeželskih delavcev, tako imenovanih »*polproletarcev*«, kar je omogočalo delodajalcu še večje izkoriščanje. Ker so delavci in delavke s podeželja sprejemali delo za vsako plačilo, so bile pri Erlichu najslabše plače. V tovarni je bilo mnogo primitivizma, brezpravnosti, največ delovnih nesreč in bolezni. V tekstilni tovarni, kjer je bilo zaposlenih okrog 600 delavk in delavcev, je bila pri organiziranju stavke najmočnejša Splošna delavska strokovna zveza. Sicer pa je bila več kot polovica delavcev ob začetku stavke sindikalno organizirana. Takoj ko so zvedeli, da so začeli stavkati v tovarni Thoma na Pobrežju, so 1. septembra 1936 ob 13. uri začeli stavkati tudi v tekstilni tovarni Erlich. Organizacijo stavke so prevzeli Maks Koražija, Rudolf Cvahte, Kanditus Fak in skladiščnik Josip Maixler. Stavkajočim delavcem so pojasnjevali, da morajo vztrajati z zasedbo tovarne, dokler ne bo podpisana kolektivna pogodba. Maks Koražija je na začetku stavke na delavskem zboru predstavil strokovna navodila, ki mu jih je dal Edo Karner. Rudolf Cvahte si je v skladu s stavkovnimi navodili prilastil ob izbruhu stavke tovarniške ključe ter sodeloval s Koražijo, Maixlerjem in z drugimi.⁵³

Na začetku stavke so delavci organizirali stavkovni odbor in stavkovne straže. Ves čas stavke so zato na koroškem kolodvoru stale velike količine vate, za katero je podjetje moralo plačevati ležarino. Tovarna je bila brez ograje, kar je oteževalo položaj stavkajočim delavcem. Okrog tovarniškega kompleksa so postavili »*obroč*« stavkovnih straž, da so preprečili vsak dovoz in odvoz blaga na koroški kolodvor. V tovarni so poskrbeli tudi za dobro vzdušje med stavkajočimi. Delavce so spodbujali zvoki harmonike, med njimi se je oglasilo tudi petje. Vse, kar je predstavljalo vrednost in je bila lastnina industrialca, so zaklenili in v tovarni zastražili.

Vsesplošni slovenski tekstilni stavki so se pridružila naslednja mariborska tekstilna podjetja: Tovarna svile Karl Thoma, Prva mariborska tekstilna tovarna Mautner, Marko Rosner, , Jugosvila, Zelenka & Co., Jugotekstil, Avgust Erlich. Z izbruhom stavke v Mariboru je nastal nov položaj

⁵² France Kresal: Tekstilna industrija, str. 341.

⁵³ France Filipič in Franjo Zorko: Ob 50-letnici, str. 55.

Slika 2: stavka v tekstilni tovarni Marka Rosnerja leta 1936

Vir: fototeka Muzeja narodne osvoboditve Maribor

v boju tekstilnega delavstva. Možnost stavkovnega gibanja se je hitro širila na druge industrijske panoge in napetost v mestu je rasla iz dneva v dan.⁵⁴

1. septembra 1936 ob 17.30. uri se je začela glavna skupščina tekstilnih delodajalcev Dravske banovine. Iz Maribora so izvolili v upravo Erliha, Hutterja, Zadnika, Mitrovića, Riparja in dr. Radmanna. Hutter je bil na tej skupščini zelo nezadovoljen, ker ga je bilo strah, da bo tudi v njegovem podjetju izbruhnila stavka, če kolektivna pogodba ne bo podpisana. Zato je zahteval določitev delavske mezde, kar bi bila najboljša obljuba delavcem pred podpisom kolektivne pogodbe. Predlog so gorenjski podjetniki odklonili. Hutter je ostal brez podpore. Erlich je v imenu mariborskih podjetnikov predlagal, da bi objavili v jutranjih časnikih sklep podjetnikov, da bodo določbe kolektivne pogodbe veljale že s 1. septembrom, ne glede na to, kdaj bo pogodba podpisana. Temu predlogu so bili naklonjeni vsi tekstilni industrialci Dravske banovine, le predstavnik tekstilne tovarne iz Tržiča je nasprotoval pogajanjem z zastopniki delavcev. Jezni industrialci so solastniku tržiške tovarne Gassnerju hudo zamerili, da je med stavko

⁵⁴ Solidarnostna stavka 5000 tekstilnih delavcev v Mariboru. V: Delavska politika, 5. 9. 1936, št. 72, str. 1; France Filipič in Franjo Zorko: Ob 50-letnici, str. 54–55.

odplul s svojo jahto na počitnice. Tržiška tovarna je iz protesta izstopila iz pravkar ustanovljene Zveze delodajalcev tekstilne stroke.⁵⁵

2. septembra 1936 so imeli delavski zastopniki posvetovanje v Delavski zbornici v Mariboru o začetni tekstilni stavki. Na posvetovanju je bil prisoten tudi delegat Delavske zbornice iz Ljubljane Jože Golmajer. Ob 9. uri je namestnik okrajnega glavarja dr. Trstenjak sklical sestanek s tekstilnimi industrialci. Oba dopoldanska sestanka sta bila le priprava za popoldanski sestanek na mestnem magistratu, ki se ga je udeležilo 50 povabljenih: zastopniki industrialcev, obratni zaupniki, zastopniki Delavske zbornice, strokovnih organizacij in mariborskega tarifnega odbora. Dr. Trstenjak, ki je sestanek sklical, ga je tudi vodil. Želel je doseči sporazum med delavci in tovarnarji ter končati stavko. Prav tako je na delavske zastopnike hotel narediti kar se da dober vtis tovarnar Josip Hutter, podpredsednik Zveze tekstilnih industrialcev za Slovenijo. Javno je prevzel odgovornost za to, da bodo mariborska podjetja plačevala tekstilnim delavcem po kolektivni pogodbi zvišane mezde od 1. septembra dalje. Podobne izjave so dali tudi drugi industrialci. Predstavniki stavkajočih tekstilnih delavcev so na sestanku pojasnili, da je stavka v Mariboru protestna in solidarnostna. Končana bo takoj, ko dobijo trdna zagotovila, da bodo delavci v Kranju uspeli. Mariborski podjetniki so povedali, da so pripravljeni sprejeti izjavo, s katero se bodo obvezali, da bodo storili vse v prid uspešnih pogajanj med delavci ter delodajalci in za sprejem ugodne skupne kolektivne pogodbe. Na predlog zastopnika Delavske zbornice Jožeta Golmajerja so industrialci ob koncu sestanka podpisali naslednjo izjavo: »1. Mariborski tekstilni industrialci izjavljajo, da pristanejo na vse pogoje skupne kolektivne pogodbe, ki bo sklenjena med delodajalci in delavskimi organizacijami, in da bodo pospeševali delo za sklenitev skupne pogodbe; 2. Določila kolektivne pogodbe glede plače in tarif morajo stopiti v veljavo s 1. septembrom 1936; 3. Stavka mariborskega tekstilnega delavstva se mora smatrati kot protest zaradi zavlačevanja pogajanj s strani industrialcev pri razpravi za kolektivno pogodbo; 4. Delodajalci se obvežejo, da zaradi te stavke ne bodo nikogar preganjali in izvajali posledic.« Vsi navzoči industrialci so izjavo takoj podpisali. Predstavniki delavcev pa niso bili prepričani, da se bo stavka zaradi izjave tovarnarjev končala.⁵⁶

3. septembra 1936 v dopoldanskem času so v Unionski dvorani zbo-

⁵⁵ France Kresal: Tekstilna industrija, str. 349.

⁵⁶ Stavka tekstilnega delavstva v Mariboru. V: Slovenec, 3. 9. 1936, št. 201a, str. 2.

rovali mariborski tekstilni delavci. Po poročanju Slovenca je bilo zbranih okoli 4000 delavk in delavcev. Delegati delavcev so prebrali na zborovanju izjavo tekstilnih industrialcev. Delavci so jo odklonili in sklenili, da nadaljujejo stavko tako dolgo, dokler ne bo sklenjena kolektivna pogodba za vso Slovenijo. Svojo stavko so namreč smatrali zgolj kot protest proti ravnanju »industrialcev« v Kranju in ne naperjeno proti lastnikom mariborske tekstilne industrije. Obljubili so tudi, da bodo v tovarnah vzdrževali popolni red in mir, da ne bodo kalili miru na ulicah in da ne bodo prihajali navzkriž z zakoni. Stavka se je nadaljevala.⁵⁷

Delavci tekstilne tovarne Hutter in drug so 3. septembra obvestili upravo, da bodo kolektivno odšli na delavsko zborovanje v Unionsko dvorano. Po zborovanju so tudi Hutterjevi delavci sklenili pridružiti se stavki. Stavki sta se priključili še obe tovarni pletenin v Mariboru, v Melju tovarna »Jugoekta«, na Ruški cesti Bengerjeva tovarna »Zora«. Tudi v teh tovarnah so delavci stavkali v tovarniških prostorih. Čeprav so delavske strokovne organizacije z izdanimi navodili nasprotovale širjenju stavke na vse tekstilne tovarne v mestu, je bila po 3. septembru 1936 stavka popolna in akcijsko enotna.⁵⁸

Ker delavci 3. septembra 1936 niso končali stavke, so lastniki tekstilnih tovarn 4. septembra preklicali svojo izjavo z dne 2. septembra in sestavili novo, ki jo je objavil Slovenec 5. septembra. Izjava mariborskih industrialcev se je v Slovencu končala z besedami: »*Tekstilni industrijci so sprejeli izjavo tako, kakor je bila sestavljena, pod pogojem, da gre delavstvo naslednjega dne v vseh mariborskih tekstilnih tovarnah na delo. S tem so tekstilni industrijci storili vse in odstranili vse ovire, ki bi mogle opravičevati nadaljevanje tega štrajka. Kakor je iz navedenega razvidno, mariborski tekstilni industrijci niso zakrivili in zato odklanjajo vsakršno odgovornost za posledice štrajka.*« Tekstilni industrialci so ustanovili Društvo delodajalcev za tekstilno stroko Dravske banovine v Ljubljani, da bi pospešili pogajanja o kolektivni pogodbi.⁵⁹

Od izbruha stavke slovenskih tekstilnih delavcev so delodajalci postavljali zahtevo, da ne bodo obravnavali osnutka kolektivne pogodbe, dokler delavci ne bodo zapustili tovarn. Ker je oblast presodila, da ne more več obvladati situacije po parlamentarni poti, je ban dr. Marko Natlačen

⁵⁷ V Mariboru splošna stavka tekstilcev. V: Slovenec, 4. 9. 1936, št. 202, str. 3.

⁵⁸ France Kresal: Tekstilna industrija, str. 350.

⁵⁹ Položaj mariborskega štrajka. V: Slovenec, 5. 9. 1936, št. 203a, str. 3.

izdal 5. septembra »Uredbo o čuvanju javnega miru in reda ob stavkah in mezdnih gibanjih«, ki je začela veljati 7. septembra 1936. Ban je uredbo utemeljeval z besedami: »Ob zadnjih stavkah so stavkajoči ponekod prekoračili mejo, ki jim jo nujno postavljajo zakoni. Zasedli so obrate, ki jih na zahtevo upravičene osebe niso hoteli zapustiti ... Omejevali so osebno svobodo oseb, ki so hotele zapustiti obratne prostore ali so hotele delati, ter so tudi povzročili materialno škodo, za kar odgovarjajo po zakonu.« Z banovo uredbo je stopila stavka v novo fazo. Boj industrialcev proti »nezakonitemu načinu stavke« je dobil pravno podlago. To se je čutilo pri objavah časnikov, v njih bi bilo več zaslediti simpatije piscev do stavk. O stavki so celo molčali ali pa so pisali o »neodgovornih in temnih elementih, ki so zavedli delavce«. ⁶⁰

Po posameznih tekstilnih tovarnah so se začela pogajanja, ki so bila deloma uspešna; tako na primer v tovarnah pletenin »Zora« in »Jugoeakta«. V obeh tovarnah so delavci začeli delati. Pangerjevo podjetje »Zora« je sklenilo začasno kolektivno pogodbo. Sporazum je bil dosežen tudi v tovarni »Teksta« na Teznem. Po začasnem sporazumu so bile mezde za 10 odstotkov višje. ⁶¹

Banska uprava je 11. septembra poslala vsem okrajnim glavarstvom brzojavno depešo, ki je naročala, naj delavcem omogočijo sestanke in zborovanja, naj sodnim komisijam, ki bodo ocenjevale škodo po obratih, pomagajo tudi delavci, naj ne preganjajo stavkovnih straž, naj tovariških obratov do nadaljnjih navodil pod nobenim pogojem ne izpraznjujejo s silo in naj dovolijo zbiranje pomoči stavkajočim delavcem. ⁶²

Splošna delavska strokovna zveza v Mariboru je bila ves čas proti stavki. Sedaj pa si je želela stavko čim prej končati. Tudi oblast je pritiskala na delavce tako, da je zbrala veliko orožništva in policije iz okoliških postaj in celo s sosednje Hrvaške. Veliko voditeljev stavk so aretirali. V takšnih okoliščinah je bil 12. septembra shod mariborskih stavkajočih delavcev. Sklicale so ga delavske strokovne organizacije in udeležba je bila zelo visoka – okrog 3000 delavcev. Zborovanje je trajalo tri ure in vsi govorniki so pozivali delavce, naj zapustijo tovarne. Potem ko so po mariborskih tovarnah organizirali stavkovne straže, je večina delavcev takoj po zborovanju odšla na svoje domove. Najvztrajnejši so zvečer še vztrajali, vendar jih je policija razgnala. Tako so tudi mariborski tekstilni delavci zapustili tovar-

⁶⁰ France Kresal: Tekstilna industrija, str. 351–353.

⁶¹ Mariborske tekstilne zopet delajo. V: Slovenec, 10. 9. 1936, št. 207a, str. 2.

⁶² France Kresal: Tekstilna industrija, str. 356.

ne.⁶³ Delavske stavke so v večini prešle v zaključno fazo. Uradno je tekstilna stavka trajala do 23. septembra 1936, ko je bila podpisana kolektivna pogodba za tekstilno delavstvo v Sloveniji. V nekaterih tovarnah so delavci začeli delati že pred tem.

Takoj po stavki je Splošna delavska strokovna zveza Jugoslavije obračunala z »nediscipliniranimi člani« in jih izključila. Odbor podzveze Splošne delavske strokovne zveze Jugoslavije v Mariboru je podprl vse akcije za izključitev nediscipliniranih članov. Posamezne tovarne so po stavki odpustile delavske zaupnike, ki so jim pripisovali organizacijo stavk. Delavska politika je 26. septembra 1936 v prispevku »*Neupravičen odpust tekstilcev*« objavila vest, da so mariborski tovarnarji do tedaj odpustili že okrog sto delavcev in zaupnikov. Časnik je poudaril, da so delodajalci prelomili obvezo v kolektivni pogodbi, da zaradi stavke ne bo nihče odpuščen. Izgovori delodajalcev, zakaj odpuščajo delavce, so bili vsakršni. Izgovarjali so se na dopuste, redukcije proizvodnje, pomanjkanje naročil, remont tovarne ipd.⁶⁴

⁶³ Prav tam, str. 357.

⁶⁴ France Kresal: Tekstilna industrija, str. 369. France Filipič in Franjo Zorko: Ob 50-letnici, str. 86.